

Оксана Назаренко

ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ В ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКАХ ЯК АКТУАЛІЗАТОРИ ЧИННИКА АДРЕСАТА

Статтю присвячено дослідженню прецедентних феноменів у зв'язку з чинником адресата, що становить компонент комунікативного акту. Розроблено типологію прецедентних феноменів у газетному дискурсі, досліджено інтертекстуальні зв'язки.

Ключеві слова: *прецедентний феномен, інтертекстуальність, адресат, газетний дискурс.*

Статья посвящена исследованию прецедентных феноменов в связи с фактором адресата, который является компонентом коммуникативного акта. Разработана типология прецедентных феноменов в газетном дискурсе, исследованы интертекстуальные связи.

Ключевые слова: *прецедентный феномен, интертекстуальность, адресат, газетный дискурс.*

The article is dedicated to study of precedent phenomenons in connection with factor of the addressee, which is a component of the communication act. The offered typology precedent phenomenons in newspaper discourse, explored intertextual relationship.

Key words: *precedent phenomenon, intertextuality, addressee, newspaper discourse.*

Дослідження газетного дискурсу вимагає врахування провідних параметрів текстотворення, серед яких особливе місце належить інтертекстуальності — категорії, що детермінує міжтекстовий зв'язок та забезпечує зовнішню діалогічність тексту та дискурсу. Цей параметр експлікує наявність в одному тексті елементів інших текстів, серед яких актуальними є прецедентні феномени. Вивчення прецедентних феноменів пов'язано з ідеями російського лінгвіста Ю. М. Караулова про прецедентні тексти, що відповідають критеріям універсальності, надіндивідуальності та значущості для певного соціуму [3, 216]. Пізніше група російських дослідників (В. Красних, Д. Гудков, І. Захаренко,

Д. Багаєва та ін.) розробила теорію прецедентних феноменів, розмежувавши прецедентні тексти, імена, висловлення, ситуації і створивши типологію прецедентних феноменів [4; 172]. Проте в газетному тексті використання прецедентних феноменів насамперед зумовлено орієнтацією на адресата як на невід'ємний компонент комунікативного акту, що і визначає *актуальність* нашої статті.

Новизна нашої наукової розвідки полягає у використанні для аналізу адресатно орієнтованих прецедентних феноменів заголовкових комплексів провідних українських видань — «Дзеркало тижня», «Україна молода», «Високий замок», «Львівська газета» тощо.

Мета статті — проаналізувати прецедентні феномени в заголовках газетних матеріалів з огляду на вираження в них чинника адресата. Мета зумовила розв'язання таких *завдань*: створити власну типологію прецедентних феноменів, дослідити джерельну базу прецедентних феноменів, визначити роль адресата у сприйнятті прецедентних феноменів у заголовковому комплексі.

Проаналізувавши заголовкові комплекси газетних публікацій провідних українських друкованих ЗМІ з огляду на наявність у них прецедентних феноменів, ми розробили власну типологію, релевантну для газетного дискурсу. Серед провідних критеріїв, за якими визначають прецедентний характер тексту, у газетному дискурсі слід особливо увагу приділити значущості феномену для певного соціуму. А зважаючи на те, що газетні матеріали розраховані на масового адресата, а не на високоінтелектуального реципієнта, вони мають бути зрозумілі пересічній людині без додаткових пояснень і коментарів. За таких умов джерелами прецедентних феноменів виступають тексти, добре зрозумілі потенційним реципієнтам, — тексти масової культури, хрестоматійні тексти української та світової літератур, прислів'я та приказки тощо. Джерельна база прецедентних феноменів і стала провідним чинником розроблення їх типології в газетному дискурсі.

Розглянемо детально кожен групу.

1. **Питомі українські прецедентні феномени** — знакові утворення переважно вербального характеру, що є значущими для представників української нації та за походженням пов'язані з українською культурою та історією нації. На нашу думку, сюди належать прецедентні тексти двох типів — це фразеологічний запас української мови (на-

самперед прислів'я та приказки) і тексти українських авторів, що набули знакового характеру для українського народу.

Проблема встановлення автентичності українських фразеологічних одиниць досить складна, тому що значна частина українських прислів'їв та приказок є спільними для східних слов'ян, тому що виникли в період співіснування слов'янських народів. Наслідком цього є паралельне функціонування однакових за змістом, але відмінних за мовними ознаками виразів на зразок: укр. *Старість не радість* — рос. *Старость не радость*. Однак такі фразеологічні одиниці дуже поширені в газетних матеріалах через їх загальну зрозумілість як носіям української, так і російської мови. Крім того, тривалий час російська мова потужно впливала на українську, що також позначилося і на фразеології. У заголовкових комплексах такі прецедентні феномени досить частотні, напр.: *Кіт у мішку з рум'яними щічками* (Дзеркало тижня. 2008. № 48); *Моя хата — моя фортеця* (Високий замок. 2009. № 13); *Працюють, аж дим іде* (Україна молода. 2009. № 8). Лише відсутність відповідників в іншій мові може свідчити про національну специфіку прислів'я або приказки. У газетному дискурсі одиниці цього типу не частотні, хоч вони і становлять ядро національних прецедентних феноменів, напр.: *Не все золото, що в золотаря* (Україна молода. 2009. № 13); *Прийшов Предтеча — забрав свята на плечі* (Високий замок. 2009. № 7); *Сію гроші, посіваю — з Новим роком вас вітаю...* (Високий замок. 2009. № 1); *Не гарчить, не кусає, а криміналітет лякає* (Україна молода. 2009. № 64) тощо. Передусім сюди належать приказки, прислів'я, загадки, фольклорні обрядові тексти.

Разом з фразеологічними одиницями до групи національних прецедентних текстів входять текстові фрагменти з творів українських письменників, цитати з українських народних пісень, заголовки знакових творів української культури. Таких одиниць набагато більше, ніж власне українських фразеологізмів, напр., трансформовані заголовки видатних творів української літератури: *Хіба ревуть вони, як зали повні? Арія кризи біля театральних під'їздів* (Дзеркало тижня. 2008. № 48); *Чи заревуть воли у рік Бика?* (Україна молода. 2009. № 12) — трансформована назва роману П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», *Уряд знайшов для України газ по 35 доларів. Але дорогою ціною* (Дзеркало тижня. 2009. № 1) — вміщення як фрагмента заголовка назви новели М. Коцюбинського «Дорогою ціною», *Чорна рада* (Украї-

на молода. 2009. № 26) — назва роману П. Куліша; *Думи мої, думи* (Україна молода. 2009. № 46) — назва вірша Т. Шевченка. Здебільшого це заголовки творів, що мають хрестоматійний характер: кожна дитина вивчає їх у школі, тому певні асоціації з такими прецедентними феноменами виникають у всіх реципієнтів. Сюди можна віднести й цитати з поетичних творів, що вивчають у школі напам'ять, а також перші рядки поезій, за якими часто їх і запам'ятовують читачі, напр.: *Коли зброєю є лише слово* (Україна молода. 2009. № 4) — Л. Українка «Слово, чому ти не твердая криця...»: *Слово — моя ти єдина зброє...*; *Як умру — хоч поховайте...* (Високий замок. 2009. № 14) — Т. Шевченко «Заповіт»: *Як умру, то поховайте...*; *Народе мій, до тебе я ще верну...* (Львівська газета. 2009. № 1) — В. Стус, перший рядок однойменного вірша; *Мене тринадцятого мали...* (Україна молода. 2009. № 24) — Т. Шевченко «Мені тринадцятий минало» інші. На жаль, слід зазначити, що прецедентними текстами виступають цитати з досить обмеженої кількості творів українських письменників, зокрема Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Л. Костенко, В. Стуса та небагатьох інших, причому це виключно твори зі шкільної програми, тобто автори газетних матеріалів розраховують на читачів, знайомих з українською літературою виключно зі школи. З одного боку, прагнення авторів зрозуміло: прецедентний текст повинен інтерпретуватися всіма реципієнтами без винятку, але, з іншого боку, постає відповідний тип читача, яким його бачить автор, і це читач, від якого не потребують інтелектуального напруження та аналітичної роботи думки. Єдине, що передбачено для інтерпретації заголовків з національними прецедентними феноменами — це встановлення асоціативного зв'язку між текстом-джерелом і газетним текстом. Таке спрощення ролі читача відчувається і під час застосування в заголовкових комплексах цитат з українських народних пісень або пісень зі словами українських відомих поетів, напр.: *Згинуть наші вороженьки... Або стануть друзями* (Україна молода. 2009. № 68) — гімн України; *Реве та стогне вітер з Сени* (Україна молода. 2009. № 25) — цитата з пісні на слова Т. Шевченка «Причинна»); *Ой, тече нафта та по Дунаю* (Україна молода. 2009. № 44) — українська народна пісня «Тече вода з-під Дунаю»; *Запрягають хлопці вітер* (Україна молода. 2009. № 3) — українська народна пісня «Розпрягайте, хлопці, коней...» тощо. Спостерігаємо парадокс: прецедентний текст актуалізує роль читача в

його декодуванні змісту тексту через асоціативні зв'язки з іншими текстами і разом з тим у газетному дискурсі спрощується для адекватного розуміння непідготовленим читачем. У контексті загальної тенденції до визнання провідної ролі читача у процесі розуміння та інтерпретації тексту, якого тлумачать як «одного з *гравців* на великому полі літературної гри, як *актора* текстуального дійства, як співтворця Тексту» [2, 45], орієнтація в газетному дискурсі на масового адресата нівелює роль реципієнта як «співавтора» тексту. Отже, «пізнавальна діяльність читача скерована не просто на сприйняття інформації, наявної в тексті, та осягнення інтенції суб'єкта мовлення (автора), але й на «співтворчість»» [1, 170]. Споживач масової культури, яким передусім і є читач газети, виступає пасивним реципієнтом, здатним лише до обмеженої інтелектуальної роботи під час сприйняття тексту: переважно читання газети сприймається як відпочинок, а не інтелектуальна робота, навіть якщо це не розважальна, а аналітична преса.

2. **Російські прецедентні феномени** за походженням притаманні російському культурного простору, вони є текстовими фрагментами з творів російських письменників, афористичними висловами представників російської культури, знаковими елементами творів російської культури. Безумовно, в українському газетному дискурсі функціонують такі російські за походженням прецедентні феномени, що набули світового значення, стали універсальними не лише для національної, а й для світової культури. Через мовну, територіальну та духовну близькість українського й російського народів, російські прецедентні феномени повною мірою зрозумілі українцям. З огляду на це в українському газетному дискурсі активно функціонують цитати з класичних творів російської літератури, напр.: *Свистати всіх на стадіон — до нас їде ревізор!* (Високий замок. 2009. № 17) — М. Гоголь «Ревізор»; *Ходіння по муках триває* (Україна молода. 2009. № 22) О. Толстой. «Ходіння по муках»; *Дивись у корінь* (Україна молода. 2009. № 30) — К. Прутков, відомий афоризм рос. «Зри в корень!»; *Не хочучитися, а хочу... екстерном* (Дзеркало тижня. 2009. № 3) — Д. Фонвізін «Недоросль» тощо. Ці твори добре відомі потенційним читачам, вони за радянських часів були обов'язкові для вивчення в школі, а цитати з них набули афористичного звучання, проте тут ідеться про асоціації обмеженого кола читачів, для яких джерела прецедентних феноменів мають знаковий характер, тобто це люди середнього і старшого віку,

як і переважна більшість авторів газетних матеріалів. Автор закладає у свій текст інтертекстуальні зв'язки, релеванті в його власній картині світу, а перетин авторської і читачької картин світу дає простір для інтерпретацій через наявність спільного концептуального ядра та змістової периферії. Автор, для якого російський прецедентний текст становить основу асоціативного поля, орієнтується на читача, який у свою чергу має зрозуміти ці асоціації і — відповідно — зрозуміти концептосферу твору крізь авторське бачення, саме «можливість підключення до цього процесу власних асоціацій і є провідною у визначенні важливості заголовка як фактора, що прогнозує» [6, 101]. Не випадково з огляду на це в українському газетному дискурсі функціонують російські прецедентні феномени здебільшого двох типів — текстові ремінісценції творів класичної і дитячої літератури та прецедентні феномени, пов'язані з культурними витворами знакового характеру в широкому значенні — кінострічками, піснями, виставами тощо.

Вербальні твори представлені класикою художньої літератури, як ми вже бачили з прикладів, і прецедентними феноменами, що апелюють до літератури для дітей, напр., віршів С. Михалкова, Е. Успенського, К. Чуковського, відомих як російським, так і українським дітям, напр.: *А у нас в квартирі джаз. А у вас?* (Дзеркало тижня. 2009. № 9); *Р. і Н. сиділи на трубі* (Україна молода. 2009. № 44). Прецедентні феномени, що апелюють до творів культури не лише вербального характеру, представлені знаковими російськими кінострічками або відомими цитатами з них, напр.: *Ваше благородіє, болісна розлука* (Україна молода. 2009. № 50) — цитата з пісні Б. Окуджави з кінострічки «Біле сонце пустелі»; *Сімнадцять миттєвостей «Ланоса»* (Україна молода. 2009. № 59); — назва кінострічки Т. Ліознової; *Особливості національного футболу навесні* (Україна молода. 2009. № 39) — назва серії кінострічок «Особливості національного полювання»; *Їжачок у тумані чекає Ведмедика у київському сквері* (Високий замок. 2009. № 11) — назва відомого мультфільму тощо. Частотними є також цитати з відомих російських пісень, відомі в українському культурному просторі, напр.: *Де ти моя, рибоокая, де?* (Дзеркало тижня. 2008. № 46); *А «Білий лебідь» на суді...* (Україна молода. 2009. № 39); *Пес буває кусючим...* (Високий замок. 2009. № 13). Такі прецедентні феномени розраховані на масового адресата та є знаками масової культури, інтелектуальної роботи для розуміння вони не потребують. Серед російських преце-

дентних феноменів переважають саме феномени масового характеру, що спільні для обох культурних просторів, але не характеризують повною мірою концептуальне поле російської культури. Річ у тому, що російські прецедентні феномени, наявні в українському газетному дискурсі, є лише «поверховими» знаками російської культури, вони демонструють дещо примітивні уявлення про російську культуру. Якщо говорити про образ читача, на якого розраховане використання російських прецедентних феноменів, то це здебільшого російськомовний або вихований на російськомовній літературі реципієнт, що має спільне з автором концептуальне поле.

3. **Інтернаціональні прецедентні феномени**, що є знаками світової культури, проте за походженням належать до зарубіжного культурного простору, здебільшого європейського. В українському газетному дискурсі цю групу становлять біблійні та античні вислови та тексти всесвітньо відомих авторів — письменників, режисерів, композиторів, інших митців.

Біблійні вислови подаються в перекладі українською мовою і можуть трансформуватися, як і інші прецедентні тексти, напр.: *Усе минає, але безслідно не минає нічого* (Дзеркало тижня. 2009. № 1); *Не президентством єдиним* (Дзеркало тижня. 2009. № 7); *Час збирати каміння. Дорогоцінне* (Україна молода. 2009. № 1); *Око за око, суд за суд* (Україна молода. 2009. № 1); *Якби Ноїв ковчег встигли заморозити!..* (Україна молода. 2009. № 10). Біблійні за походженням прецедентні феномени належать у термінології В. Красних до універсальних [4, 174], вони зрозумілі пересічним реципієнтам, відомі усім християнам не тільки через належність до християнської священної книги, а й через значущість для світової культури. Античні за походженням вислови передусім пов'язані з грецькою і римською міфологією або є відомими латинськими афоризмами, напр.: *Авгієві конюшні українського козацтва* (Дзеркало тижня. 2009. № 5); *Через терни — до медалей* (Дзеркало тижня. 2009. № 13) тощо. Обидві групи прецедентних висловів орієнтовані на інтелектуального читача, тому їх використання в газетному дискурсі має поодинокий характер. Біблійні та античні прецедентні висловлення не стільки викликають асоціації з певними культурними явищами й текстами світового масштабу, скільки апелюють до інтелекту читача, наближають реципієнта до автора через спільну концептуальну базу. Цю ж функцію виконують і назви відо-

мих художньо-літературних творів або знакові цитати з них, хоч таке вживання є нечастотним, напр.: *Над прірвою в асфальті* (Україна молода. 2009. № 46); *Микола Васильович: знайдений рай* (Дзеркало тижня. 2009. № 11). Саме в таких випадках текст вимагає інтелектуального пошуку, а його декодування передбачає текстову гру між автором і читачем, необхідну для глибинного розуміння авторського задуму та ідеї газетного твору. Н. Кузьміна називає такі умови сприйняття інтертекстуальності когнітивно-особистісними, що виникають через збіг когнітивних систем автора і читача [5, 62].

Інша ситуація виникає, коли джерелом прецедентних феноменів виступають назви зарубіжних кінострічок, напр.: *Багаті теж плачуть* (Львівська газета. 2009. № 2); *Повчання ягнят* (Дзеркало тижня. 2009. № 2); *Чужі проти хижаків* (Україна молода. 2009. № 52); *Зоряні війни: У космосі зіткнулися американський і російський супутники* (Україна молода. 2009. № 27). Тут простежуємо орієнтацію на масового адресата, тобто пересічного читача, споживача масової культури. Такі претексти не мають соціальної значущості, вони тимчасові, але легко впізнаються і не вимагають глибокого декодування тексту для його розуміння.

Отже, в заголовкових комплексах у газетному дискурсі представлено три групи прецедентних феноменів за походженням: питомі українські, російські та інтернаціональні прецедентні феномени. Вони здебільшого розраховані на масового адресата, що спричинено комунікативними особливостями газетного дискурсу, проте в окремих випадках, зокрема в аналітичній пресі, актуалізовано чинник інтелектуального адресата. Заниження вимог до розумової активності читача спрощує сприйняття тексту, визначає вибір найпростіших прецедентних феноменів, проте нівелює тенденцію до інтелектуалізації газетного дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Болотнова Н. С.* Филологический анализ текста / Н. С. Болотнова. — М. : Флинта; Наука, 2007. — 520 с.
2. *Зубрицька М.* Ното legends: Читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. — Львів : Літопис, 2004. — 352 с.
3. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. — М. : Наука, 1985. — 264 с.

4. *Красних В. В.* «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. Красных. — М. : Гнозис, 2003. — 375 с.
5. *Кузьмина Н. А.* Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка / Н. Кузьмина. — М. : КомКнига, 2007. — 272 с.
6. *Кухаренко В. В.* Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. — Вінниця : Нова Книга, 2004. — 272 с.